

Кристијан Олах

НА ЈЕДАН КЊИЖЕВНИ ЗАБОРАВ

Одавно је примећено да живимо у времену у коме је све, па и само време, изгубило смисао. Зато смо данас у ситуацији да сваки говор о губитку смисла прозовемо ефемерним, подразумевајућим и, стога, бесмисленим. Живимо у времену у коме су речи одрођене од свога смисла. У времену у коме речи заглушују било какав смисао. У коме, заглужени, чезнемо за тишином – слутећи да ћемо у том прапочетку смисла назрети ону дуго потискивану, заборављену, смислотворну реч. Реч, којој је друго име Истина. Живимо, дакле, у епохалном времену у коме, свеопштим губитком смисла, свака реч, сходно томе и свака вредност, па и сама епохалност, бивају оспорени. Живимо у епоси заборављавања.

Размишљао сам којим бих речима најпре започео осврт на Милорада Павића и *Хазарски речник*, а посредно и на моју студију *Књига-Бог*. Прошле су три године од како се Павић преселио на онај свет – свет вечности и тишине. Истовремено, за те три године тишина је завладала и овде, на овом свету, претећи да обавије све што има везе са Павићевим делом, као да је оно потонуло у заборав. Да је којим случајем моја студија изашла, рецимо, пре годину дана, не знам о чему и како бих *сада* писао. Међутим, њен излазак поклопио се са тренутком када је у кратко време око последњег Сајма књига, први пут после пишчеве смрти, изашло довољно наслова чији би број требало да оспори било какву примедбу о намерној или случајној маргинализацији дела Милорада Павића. Али, ја се питам, да ли овакво нагло пробуђено, као из трогодишње хибернације, расположење и заинтересованост за књиге Милорада Павића треба да оправдамо немаром у издаваштву, или је, можда, реч о нечему далекосежнијем а тиче се односа саме културе према Павићевом опусу, који је уједно део те културе? Ја се искрено радујем што се једна нова студија о *Хазарском речнику* појавила баш у време овог, ако смем тако да назовем, малог

издавачког бума, али ипак морам да задржим одређене резерве и да се питам да ли видљивост једног писца на тржишту, чак и кад је то писац *Хазарског речника*, значи уједно и присуство у култури, у оној мери у којој би, по мојој процени, и без жеље за преувеличавањем естетских и уметничких домета, требало да има. Свако време има своје критеријуме процењивања вредности, тако и ово наше, но да ли су се ти критеријуми, у односу на време када је *Речник* први пут објављен 1984. године, у међувремену променили? Јер, откуда тај трогодишњи заборав у српској култури, у ствари заборав који је отпочео много раније, још за живота Милорада Павића? Да ли тај заборав говори о Павићевом делу, о његовим естетским и уметничким дометима и које можда заиста, ко зна, и заслужује да буде заборављено, или тај заборав говори управо нешто о нашој култури, о нама самима?

Зато бих овај осврт отпочео реченицом којом отпочиње и студија *Књига-Бог*: „Истину најбоље сведочи тишина.“ Том реченицом, да истину најбоље сведочи тишина, могао бих и да завршим осврт. Јер, питање које би се у вези са њом могло поставити, претпостављам, најчешће би гласило: „Шта је истина?“ Из тог питања изродили би се разни одговори, међусобно неусаглашени и противречни. Зато се и реченица да истину најбоље сведочи тишина може схватити на више начина, да ли је већ реч о истини Павићевог дела, или о истини нас и културе у којој је то дело кодирано, или о некој другој истини. Проблем је зашто не поставимо питање другачије, зашто уместо тога *шта* у питању *шта је истина* никад не начинимо коперникански обрт и не кажемо *ко: ко је истина?* А када се једном питање постави и на тај начин, када се истина разграничи на *шта* и на *ко*, онда се отвара читава једна палета значења која је до тада у књижевности, а поготово у Павићевом *Хазарском речнику*, била затајена. Тада је могуће говорити не само о текстуалности Павићевог романа, већ и о његовој метафизици.

Највећи део студије *Књига-Бог* посвећен је управо метафизичким и текстуалним темама и питањима у *Речнику*. На основу разликовања две врсте истине, могуће је *Речник* читати и као поетички амбивалентно дело. До сада је углавном овај роман тумачен као „библија постмодерне литературе“, као есенцијално постмодернистички роман, свакако са разлогом. Сва она места у роману у којима се тематизује и релативизује питање историје, религије, институције, текста и тако

даље, припадају постмодернистичкој равни. Са друге стране, постоје и друга места којих није мало и која тематизују питање вере, метафизике, трансценденције, чија је истина надтекстуална, надисторијска и надинституционална, самолегитимишућа: та места нису и не могу бити постмодернистичка, већ, напротив – она јесу модернистичка. То значи да *Хазарски речник*, по неким својим моментима, припада високом модернизму, а по неким другим, постмодернизму. Такав један диференцијалан увид представља полазиште студије *Књига-Бог*. Захваљујући том полазишту, покушао сам да скренем критички рефлектор са енциклопедијске форме романа, којом се већина досадашњих проучавалаца понајпре бавила, на семантички, значењски ниво, који је двострук: текстуални и метафизички. Јер, тек кроз значење романа указује се и његова форма, а не обратно, ма колико то звучало необично и парадоксално. Тек увидом у метафизички и текстуални слој значења открива се и специфична семантика форме. Може се рећи да форма романа извире из садржаја. Зашто је важно то рећи? Зато што је, чини се, досадашња рецепција Павићевих дела била усмерена пре свега на новине и експерименте који су чињени са формалним склопом традиционално схваћених прозних дела. Проблем је што је таква рецепција готово по правилу прећуткивала или занемаривала садржај тих дела, као да није имала, или пре, није била спремна да прочита оно што је форма засенила. Тако се, на пример, на почетку *Хазарског речника* сваки читалац сусрео са оним чувеним епиграфом посвећеним читаоцу који никада неће ући у ову књигу и који је ту заувек мртав. Да ли је ту реч само о пукој постмодернистичкој шали, о књижевној игри и ничему вишем? Или, можда, постоји у самом роману неко значење које претходи том епиграфу и из кога тај епиграф треба накнадно прочитати? По мом мишљењу, кључ за то питање треба потражити у метафизичком слоју *Хазарског речника*; ако по инерцији метафизику заклонимо текстом, као постмодернистичком парадигмом, многа значења остаће нам нејасна или, штавише, заувек скривена.

Приступ којим сам се користио у поновном читању *Хазарског речника* могао бих условно да назовем теолошким, управо због инстигирања на разликовању метафизичке Истине од текстуалне истине. Питање духовности овог романа једно је од најважнијих, а по мени, можда и пресудно, и то на више равни, како на значењском, тако и на

културном плану. Духовна визија Павићевог романа није остварена на темељима званичних религија, хришћанства, ислама или јудаизма, већ на темељима њихових јереси: другим речима, фиктивни свет *Речника* следи логику јереси, а не званичних религија. Духовна визија романа је дубоко превратничка и јеретичка. Питање које сам поставио при крају студије, и које сада повезујем са почетком овог свог осврта, гласи у којој мери јерес, као структурни, значењски и духовни чинилац *Хазарског речника* обезбеђује или не обезбеђује положај овог романа у српској култури, чији главни токови почивају на другачијим духовним вредностима. Какву улогу одиграва поље духовности када је реч о културном положају неког дела? Ако се сложимо да је неко дело, неки роман, као што је, на пример, *Хазарски речник*, у оној мери у средишту једне културе уколико та култура исказује интересовање тако што са њим одржава непрестани дијалог, онда се можемо упитати да ли је јеретичка духовност *Хазарског речника* сама крива што култура чији је *Речник* део не успева да одржи дијалог са тим романом у мери у којој би то било довољно, измештајући га тако из центра ка маргини. Надам се не и ка заборава, и тишини коју забрав носи. Јер, истина тог заборава можда би мање била истина Павићевог *Хазарског речника* колико истина културе која га је заборавила. Можда ће, као и сами Хазари, *Хазарски речник* пронаћи своје место под сунцем неке друге културе. И можда ће своју истину сведочити на некој другој, туђој тишини.